P R I K A Z I I O C J E N E

DANAŠNJE NAŠE MOGUĆNOSTI UPOZNAVANJA MATERIJALISTIČKOG POGLEDA NA HISTORIJU

Dominacija klase, koja vlada u nekom određenom klasnom društvu, ne zaustavlja se nipošto samo na materijalnim, posjedovnim odnosima. »U svakoj epohi misli vladajuće klase jesu i vladajuće misli, to jest, klasa koja predstavlja vladajuću *materijalnu* silu društva, u isti mah predstavlja i njegovu vladajuću *duhovnu* silu.« (Marks-Engels, *Njemačka ideologija).*

Raspolažući sredstvima za materijalnu proizvodnju, klasa, koja vlada, ».... samim tim raspolaže i sredstvima za duhovnu proizvodnju.« (Citirano djelo.) Ta sredstva za duhovnu proizvodnju ona ne upotrebljava za neku »slobodnu«, s društvenim životom nepovezanu duhovnu djelatnost. Naprotiv: koristeći stvarna znanja svoga vremena, razvijajući poglede na prirodu i društvo, izgrađujući pravne i političke ustanove, postavljajući moralne i estetske norme, klasa u stvari vojuje za svoju pobjedu, svoj prosperitet ili svoje održanje.

U prošlosti nije postojao samo jedan oblik klasnog društva. Od propasti prvobitne zajednice pa sve do pojave socijalističkog društva smjenjivali su se redom: robovlasničko društveno uređenje, feudalizam i kapitalizam. Historija čitavog toga razdoblja »...: bila je historija klasnih borba borba između eksploatiranih i eksploatatorskih između podčinjenih i vladajućih klasa...« (Engels, *Predgovor* njemačkom izdanju *Manifesta* od god. 1883., »Kultura« 1947., str. XV.).

Međutim, i unutar jedne određene društvene formacije, na pr. kapitalističke, vladajuća klasa mijenja svoju društvenu poziciju: od napredne (u početnoj, revolucionarnoj fazi), do konzervativne i izrazito reakcionarne (u doba pune vlasti i opadanja). Ukoliko se pojedina klasna formacija više udaljuje od revolucionarnog perioda, u kome je izvršeno obaranje starog poretka, utoliko se jače očituje nepodudaranje interesa klase, koja vlada, s interesima ostalih društvenih slojeva. U skladu s tim, i ideologija, stvorena pod njenom dominacijom, odražava interese te klase. Kako sve više rastu suprotnosti između uznapredovalih proizvodnih snaga i društvenog uređenja, ideologija vladajuće klase sve se jasnije očituje kao reakcionarna, kao zaostala za širinom vidika na stvarnost, koji je moguć s pozicija nove, napredne društvene klase. Alj ne samo da klasa, koja vlada, ostaje slijepa prema svima onim saznanjima, koja, po svojim dosljedno izvedenim konzekvencijama , negiraju vlast konzervativne klase; ona vodi i aktivnu borbu protiv tendencije progresivnih društvenih snaga, da bace jasno svijetlo na one probleme, koji bi — jednom objašnjeni — pojačali mobilizaciju naprednih snaga protiv starog poretka.

Nije stoga čudo, da u kapitalističkom društvu, naročito u doba, kad sve više jača radnička klasa i njena borba za likvidaciju klasnog poretka, buržoazija uporno i sistematski nastoji zamagliti pozitivne rezultate naučnog istraživanja, a napredna, revolucionarna shvaćanja radničke klase suzbija svim mogućim sredstvima.

Proces, kojim je društvo, pošavši od prvobitne zajednice, stiglo do dosad najviše svoje forme, socijalističkog društvenog uređenja, nije jednostavna smjena organizacionih formi. To je proces zakonitog, dijalektičkog razvitka po uzlaznoj liniji, u kome je svaki novi oblik društva ujedno i viši, složeniji i savršeniji od prethodnoga. On se odvija po naročitim zakonima, koje su otkrili Marks i Engels. Od triju klasnih oblika društva (robovlasničkog, feudalnog i kapitalističkog), svaki je imao kao predpostavku dalji napredak proizvodnih snaga u odnosu prema prijašnjemu. Pri tome je i proces sve potpunijeg ličnog oslobađanja proizvađača stalno napredovao. Roba je vlasnik mogao ubiti, on je govorom obdarena stvar (»instrumentum vocale«); feudalac kmeta više ne smije ubiti, ali ga može prodati ili kupiti; najamnog radnika, najzad, kapitalist ne može ni ubiti ni prodati, on je slobodan od lične zavisnosti, ma da je ekonomskom prinudom prisiljen prodavati svoju radnu snagu.

Ali kraj svega toga napretka, u sva tri klasna društva sistem eksploatacije je ostao. »Jedan oblik eksploatacije trudbenika smjenjivao se drugim oblikom eksploatacije, ali sama je eksploatacija ostajala. Jedni eksploatatori i ugnjetači smjenjivali su druge, ali su sami eksploatatori i ugnjetači ostajali.« (Staljin, *Govor na prvom kongresu kolhoznika-udarnika, god. 1933., Pitanja lenjinizma*, str. 394./5.). Klasna ideologija svih tih triju epoha bila je ideologija klasnih ugnjetača, udešena prema njihovim uskim interesima, i, otuda, nužno, protiv interesa svih ostalih članova društva. Pogled na svijet tih klasnih ideologija bio je pristran, klasnim interesima zamućen i sužen pogled na svijet, isto onako, kako što i vladavina tih eksploatatorskih klasa nije bila vladavina u interesu čitavog društva, nego samo u interesu uskog kruga eksploatatora.

Nasuprot čitavom tom ranijem razvitku, razdoblje revolucionarnog obaranja kapitalizma obilježava jedan naročit, kvalitativno nov momenat. Doba zaoštravanja borbe između kapitalizma i radničke klase ono je doba, u kome jedna nova, napredna klasa ne vodi više borbu, da bi jedan oblik klasne vladavine bio zamijenjen drugim, doduše višim, ali i opet klasnim, eksploatatorskim oblikom društva. Razvitak proizvodnih snaga dosegao je takav stupanj, da je proizvodnjom moguće upravljati jedino u tom slučaju, ako umjesto pojedinaca čitavo društvo postane vlasnikom sredstavá za proizvodnju. U historiji klasnih borba nastupio je onaj trenutak, »... u kome eksploatirana i ugnjetena klasa — proletarijat — ne može da postigne svoje oslobođenje ispod jarma eksploatatorske i vladajuće klase — buržoazije — a da u isto vrijeme ne oslobodi jednom zauvijek cijelo društvo od svake eksploatacije i svakog ugnjetavanja, od svih klasnih razlika i klasnih borba.« (Engels, *Predgovor* engleskom izdanju *Manifesta* od god. 1888., »Kultura« 1947., str. XXX.).

Za razliku od svih revolucionarnih borba prošlih vremena, borba radničke klase protiv kapitalizma, a za izgradnju socijalističkog i komunističkog društva, istovetna je s borbom za interese čitavog ljudskog roda, izuzev tankog sloja kapitalističkih eksploatatora, koji samim tim svojim suprotstavljanjem općim interesima postaju neprijateljima napredka i ljudskog roda uopće.

Prema tome i ideologija radničke klase, marksizam-lenjinizam, nastala u borbi protiv kapitalizma, za ostvarenje besklasnog, komunističkog društva, neizmjerno je viša i savršenija od svake druge ideologije ranijih vremena. Bez ikakvih uskih, klasnih ograničenja, ona obuhvaća najpotpuniju istinu o prirodi i društvu, što je ljudski um na osnovu današnjeg stupnja u razvitku proizvodnih snaga kadar postići.

U procesu stvaranja, izgradnje i obrane klasne ideologije kapitalističkog društva osnovnu ulogu ima inteligencija, kao društveni sloj, koji se kvalificirao za intelektualnu i visokospecijaliziranu djelatnost. Iako inteligencija (osim sasvim beznačajne manjine) ne posjeduje nikakvih sredstava za proizvodnju, nego prodaje radnu snagu svome poslo-

davcu, jednako kao i industrijski, »manuelni« radnici, neosporno je, da najveći dio inteligencije u kapitalističkom društvu stoji na strani buržoazije. Unajmljena od buržoazije za naročiti rad »duhovne proizvodnje« u interesu buržoazije, inteligencija postaje teoretičar, formulator i propagandist buržoaskog pogleda na svijet, osnovanog na dominaciji kapitalističkih odnosa u društvu, i samim tim sastavni dio buržoazije. Stojeći svojim većim dijelom na klasnim pozicijama buržoazije, stvarajući i braneći njen pogled na svijet, ta inteligencija ostaje i sama slijepa ili neprijateljski raspoložena prema istinama, koje su štetne po vladavinu buržoacije.

Na ovaj način, onaj dio inteligencije, koji u toku sve oštrije borbe između proletarijata i kapitalizma ostaje i dalje na strani buržoazije, u svojoj stručnoj djelatnosti sve više zaostaje u omjeru prema onim mogućnostima, što ih pruža pripadnost naprednim snagama u društvu. Njena znanja su krnja, jednostrana, nedovoljna i preuska. Ulazeći u borbu za interese buržoacije, ona se često upušta u izgradnju kojekakvih monstruoznih tvorevina izopačene »nauke« ili »umjetnosti«, gubi orijentaciju u stvarnosti, pada u apsurd, bezizlaznost i očajanje.

Nasuprot tome, na drugoj strani, u redovima proletarijata, stvara se novi, napredni, naučno fundirani pogled na svijet, koji postaje sve jačom materijalnom snagom, ukoliko više ovladava masama. Njegovu snagu, veličinu i istinitost nije kadar uočiti i ocijeniti onaj dio inteligencije, koji, klasno vezan uz buržoaziju, stoji na pozicijama, koje zakon o društvenom razvitku osuđuje na neminovnu propast.

Ali u našoj su zemlji u toku velike narodno-oslobodilačke borbe izvršene duboke društvene promjene. S pobjedom radnih masa u borbi protiv fašizma stvoreni su uvjeti, na osnovu kojih naši narodi danas odlučnim i jedinstvenim naporima izgrađuju socijalizam. Ukidanjem buržoaske vladavine i prelaskom vlasti u ruke naroda, omogućeno je, da se razriješi ona veza, koja je ranije većinu visokokvalificiranih i naučnih radnika vezivala uz buržoasku ideologiju. U okviru sveopće kulturne revolucije, koja sve više zahvaća čitav naš narod, vrši se usporedni proces stvaranja novih visokokvalificiranih kadrova, proizašlih iz redova radnog naroda i zauvijek jedinstvenih s njime, i proces pristupanja spomenute ranije formirane inteligencije osnovnoj matičnoj struji naroda. Taj čitav proces znači kidanje s prijašnjom buržoaskom osnovicom naučnog i kulturnog rada u našoj zemlji i definitivan prijelaz na ideološku platformu radnog naroda: na naučne pozicije marksizma-lenjinizma. Tim samim taj proces znači i izdizanje na novo stajalište, s kojega se otvara neuporedivo širi, potpuniji i objektivniji vidik na sve probleme prirode i društva.

Sigurno je, da se ovakve nove okolnosti mogu i moraju povoljno odraziti na razvitak sveukupnog naučnog rada u našoj zemlji, pa i na razvitak historijske nauke. Neosporno je ipak, da, zasada još, znatan dio naših historika, nastavnika i poznavaoca historije svladava tek prve teškoće u upoznavanju historijskog materijalizma. Iako je od oslobođenja do danas objavljen već niz djela klasika marksizma-lenjinizma, na kojima je moguće proučiti bilo teorijske postavke historijskog materijalizma, bilo njegovu primjenu, ipak na putu samostalne primjene na određeno historijsko gradivo stoje još znatne teškoće.

Nema sumnje, da je iluzorno, ako se nastoji usvojiti historijski materijalizam i primjenjivati njegove postavke u konkretnom naučnom radu bez definitivnog i potpunog napuštanja buržoaske ideologije. U tom slučaju, takvi se pokušaji moraju manifestirati kao nakazno, plitko, oportunističko montiranje citata, kao izobličavanje dijalektičke suštine marksizma-lenjinizma u ukrućeni i neplodni dogmatizam. Naprotiv, pristupanje

aktivnoj borbi radnog naroda i usvajanje marksizma-lenjinizma dva su dijela iste orijentacije, u kojoj se praktički stav i ideološko sazrijevanje uzajamno pomažu, upotpunjuju i podstiču.

Uporedo sa stvaranjem ovakvih općih okolnosti, u kojima se danas odvija život naših naroda, intenzivan rad na objavljivanju djelâ klasika marksizma-lenjinizma pružio je našoj javnosti već dosad niz osnovnih radova, koji će moći trajno služiti kao oslonac svakom historičaru u radu na izgradnji naše nove, napredne historijske nauke.

Još na početku god. 1947. izišla je (u izdanju »Kulture«) Engelsova brošura *O historijskom materijalizmu.* To je zapravo osnovni dio Engelsova predgovora njegovu djelu *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (objavljenu kod nas u jesen 1947.), koje je nastalo, uz neznatne izmjene, od triju poglavlja poznatog Engelsova polemičkog spisa *Antidühring* (1878.).

Izlažući proces nastajanja naučnog socijalizma, Engels iznosi njegove osnovne naučne postavke. Ali istodobno, razmatrajući njegovu genezu, on demonstrira i praktičnu primjenu historijskog materijalizma na određeni, vanredno složeni problem postanka ideoloških tvorevina na bazi ekonomike društva i odgovarajućih produkcionih odnosa. Tako već u ovom spisu, koji prvi uzimamo u ruke, susrećemo ono duboko jedinstvo teorije i prakse, koje je toliko karakteristično za sva djela klasika marksizma-lenjinizma.

Spomenuti uvod *Razvitku socijalizma* Engels je napisao za englesko izdanje, i stoga kao okvir ove male, dragocjene rasprave postavlja pitanje, kako će suvremeni engleski čitalac primiti djelo, koje zastupa historijski *materijalizam?* Jer iako je novovjeki »materijalizam rođeni sin Velike Britanije« (Marks-Engels, *Sveta porodica),* gdje mu je osnivač Francis Bacon (1561.—1626.), suvremena je engleska obrazovana javnost, poslije stoljeća kulturnog napretka, na prividno paradoksalan i neshvatljiv način sva prožeta religioznim licemjerstvom, tako ... skoro svi obrazovani ljudi u Engleskoj vjeruju u svakojaka nemoguća čuda, i da čak geolozi kao Beklend i Mantel izvrću činjenice svoje nauke, samo da ne bi previše jako udarili po mitovima mojsijevske legende o stvaranju svijeta.« *(Razvitak socijalizma,* str. 10). Potpuno objašnjenje ovog »paradoksa« nalazi Engels u klasnoj borbi engleske buržoazije, koja jasnije od mlađe, evropske buržoazije uviđa, od kolike je važnosti za revolucionarne snage proletarijata baš naučna istina, lišena svake metafizičke magluštine i iznesena u svoj svojoj materijalističkoj i dijalektičkoj objektivnosti.

U toku tog izlaganja Engels skicira razvoj novovjekog, predmarksističkog materijalizma, od Bacona do francuskih materijalista XVIII. stoljeća. Suprotstavljajući ga idealizmu i utvrđujući njegove vlastite nedostatke, on formulira prve osnovne oznake materijalizma: realnost spoznaje svijeta, materijalnu suštinu objektivne stvarnosti i primat materije pred duhom, koji je tek djelatnost visoko organizirane materije ljudskog mozga.

Ako na osnovu toga općega gledišta na sveukupnu stvarnost treba pristupiti analizi nekog društvenog pitanja s područja historije, onda ta primjena materijalizma na historiju, nužno mora biti takva, da »...kao krajnji uzrok i odlučujuću pokretačku snagu svih važnih historijskih događaja vidi u ekonomskom razvitku društva, u izmjenama načina proizvodnje i razmjene, u podjeli društva na razne klase, koja otuda proističe, i u međusobnoj borbi tih klasa.« (citirano djelo, str. 20).

Kako takva primjena rješava neko određeno pitanje, demonstrira upravo sav dalji tekst predgovora, koji do temelja demaskira spomenuti »paradoks« tendenciozne religioznosti engleske buržoazije. Dragocjenost tog izlaganja sastoji se napose baš u tome, što ono ne objašnjava samo društvenu strukturu određenu stanjem proizvodnih snaga odnosnog društva, nego seže sve do najsloženijih ideoloških tvorevina i osvjetljava njihovu punu klasnu opredijeljenost.

Prikaz utopijske faze socijalizma u Francuskoj i Engleskoj tijesno povezuje karakter tog socijalizma sa stupnjem razvitka proizvodnih snaga i produkcionih odnosa tadanjeg društva: »Nezrelom stanju kapitalističke proizvodnje, nezrelim klasnim odnosima odgovarale su nezrele teorije.« (cit. dj., str. 42).

Zajednička osnovna oznaka čitavog predmarksističkog materijalizma njegovo je mehaničko gledanje na prirodu i društvo. On se ograničavao, da svijet vidi kako skup međusobno odvojenih pojava, koje ostaju statične, nepromijenjene u toku svega svog postojanja. Događanje u prirodi i društvu svodio je taj materijalizam samo na puko mehaničko premještanje. Zbog tih osobina predmarksistički je materijalizam u suštini bio metafizičan.

Ovakav materijalizam bio je neizbježivo određen tadanjim stupnjem u razvitku društvenih proizvodnih snaga, tadanje nauke, izrasle na osnovu društvene prakse, i tadanjih predodžaba o svijetu: »...Tada je od svih prirodnih nauka jedino mehanika bila donekle završena, i to samo mehanika čvrstih tijela... Kemija je postojala tek u svom djetinjskom, flogistonskom obliku. Biologija je još bila u pelenama; biljni i životinjski organizam bio je tek površno ispitan, te se objašnjavao čisto mehaničkim uzrocima... Ovo isključivo primjenjivanje mjerila mehanike na procese, koji su kemijske i organske prirode... predstavlja specifičnu, ali u ono vrijeme neizbježnu ograničenost klasičnog francuskog materijalizma.« (F. Engels, *Ludwig Feuerbach,* »Kultura«, 1947., str. 23—24).

Daljnji korak u razvitku spoznaje o zakonima, što vladaju u prirodi i društvu, izvršio je njemački idealistički filozof G. W. F. Hegel (1770.—1831.). On je nanovo otkrio i dalje izgradio dijalektički metod, koji je bio poznat još grčkoj filozofiji.

Dijalektički metod predstavlja, pored materijalizma, drugu od dviju osnovica, na temelju kojih je sazdan dijalektički materijalizam, pogled na svijet naučnog socijalizma.

Ali kao što ni dotadanji materijalizam nije odgovarao potpunoj istini o objektivnoj stvarnosti, tako niti Hegelov dijalektički metod nije odražavao pravi lik stvarnosti. Dalji razvoj materijalizma i dijalektičkog metoda te njihovo spajanje u cjelinu, djelo je K. Marksa i F. Engelsa.

Istovremeno, u toku prve polovice XIX. stoljeća gomilale su se mnogobrojne činjenice, mnogobrojni historijski događaji, koji su sve izrazitije isticali pravu suštinu i najdublje pokretne snage u društvenom zbivanju:

»Činjenice su sa sve većom žestinom pokazivale svu lažnost učenja buržoaske ekonomije o istovetnosti interesa kapitala i rada, u općoj harmoniji i općem narodnom blagostanju, kao tobožnjoj posljedici slobodne konkurencije...«

»Nove činjenice nagnale su na to, da se čitava dotadašnja historija podvrgla novom ispitivanju, i tada se pokazalo, da je *čitava* dosadašnja historija, s izuzetkom prvobitnog stanja, bila historija klasnih borbi, da su te društvene klase, koje se međusobno bore, uvijek proizvod produkcionih i prometnih odnosa, jednom riječju *ekonomskih* odnosa svoje epohe; da, prema tome, ekonomska struktura društva uvijek čini realnu osnovu, kojom se, u krajnjoj liniji, objašnjava cjelokupna nadgradnja pravnih i političkih ustanova, kao i religioznih, filozofskih i ostalih predstava svakog pojedinog historijskog perioda.« *(Razvitak socijalizma,* str. 57—58).

U čitavom se trećem poglavlju *Razvitka socijalizma* izlaže historijski materijalizam. Ali to izlaganje i opet nije niz teza, nego sažet prikaz razvoja klasnih borbi u društvu, u kome jedan dio članova posjeduje sva sredstva za proizvodnju, društva, koje proizvodi robu, dok drugi, veći dio članova tog društva nema nikakvih sredstava za proizvodnju, nego je prisiljen da vlasnicima prodaje svoju radnu snagu. Tako je tema, na kojoj Engels prikazuje značenje proizvodnih snaga za postanak i mijenjanje produk-

cionih odnosa u društvu, za političke i ideološke borbe, ukratko: za sveukupno historijsko zbivanje, ujedno i prikaz jednog dijela rezultata, do kojih je došao Marks proučavajući ekonomiku kapitalističkog društva.

Oslanjajući se na cjelokupno učenje Marksa i Engelska, ruski marksist G. V. Plehanov objavio je god. 1895. polemičko djelo: *Prilog pitanju o razvitku monističkog pogleda na historiju*, koje je kod nas izdano u prijevodu na početku god. 1948. (izd. »Kulture«). Ono je nastalo u borbi protiv ruske utopističke struje »narodnjaka«, koji su, do pojave prvih ruskih marksista, osamdesetih godina XIX. st., rukovodili revolucionarnim radom u Rusiji. Ustajući protiv njihovih osnovnih grešaka: da Rusija ne će i ne smije poći putem razvitka kapitalističke privrede, da prema tome revolucionarni preokret ne će izvršiti proletarijat, nego seljaštvo pod vodstvom »heroja«, Plehanov je u svojoj spomenutoj knjizi, polemizirajući s narodnjacima, izložio postanak i shvaćanja marksističkog pogleda na historiju. Ta je knjiga toliko značajna, da ju je Lenjin obilježio kao djelo, »...na kom se odgojilo čitavo pokoljenje ruskih markista.«

Zbog krajnje površnog poznavanja samog marksizma, kao i predmarksističkog materijalizma, socijalizma i dijalektike, ruski su narodnjaci, jednako kao i neki suvremenici Marksa i Egnelsa, optuživali marksizam zbog mehanicizma, vulgarnog ekonomizma, pa čak i idealizma i metafizičnosti. Sjajan polemički postupak Plehanova, kojim pobija i ismjehuje neznalačke zablude narodnjaka, izvanredno je poučan upravo zbog toga, što izlažući prave poglede marksizma u isti mah razbija i sve nedoumice i simplifikacije, u koje bi mogao upasti onaj, koji tek počinje upoznavati historijski materijalizam.

Kao i Engels, i Plehanov izlaže historijski materijal uspoređujući ga s ranijim teorijama o prirodi i društvu. Ispravno ocijeniti značaj marksističkog shvaćanja o prirodi i društvu moguće je tek onda, ako bude prikazana i njegova društvena uvjetovanost i njegov odnos prema ranijim učenjima.

Stoga Plehanov počinje s prikazom francuskog materijalizma u XVIII. stoljeću. Nasuprot idealizmu (koji, na pr. u Hegela, smatra svijet fenomenom »apsolutnog duha«, što postoji u beskonačnom procesu razvijanja), njegovi su predstavnici shvaćali čovjeka, zajedno sa svim njegovim nazorima i osjećanjima, kao proizvod sredine, što ga okružuje. Tu sredinu sačinjava prvo: priroda, a drugo: društvo. Ali kad je trebalo odgovoriti na pitanje, što određuje karakter društvene sredine u nekom određenom historijskom razdoblju, francuski su materijalisti znali ukazati samo na skup mišljenja, koja vladaju tom epohom. Tako su zatvorili krug bez izlaza: čovjekovo mišljenje i djelovanje određuje društvena sredina, a ona je opet proizvod mišljenja. Jedan od tih filozofa, Helvetius (1715.—1771.), pokušao je da društveni razvitak objasni materijalnim potrebama ljudi, ali ni sam nije bio kadar da tu postavku dalje razvije.

U doba restauracije Bourbonaca, niz francuskih historika pokušao je da krene dalje od shvaćanja materijalista XVIII. stoljeća. Guizot, A. Thierry, Mignet i drugi objašnjavaju određene prilike u nekom društvu »građanskim stanjem«, zemljišnim odnosima, ili imovinskim odnosima uopće. Ali pred pitanjem, otkuda dani imovinski odnosi, opet nastaje pometnja. Jedni odgovora uopće ne vide, a drugi onaj neobjašnjeni uzrok prebacuju samo za jedan stupanj dalje, dodajući u ljestvicu »određivanja« samo još jedan novi pojam. Tako Thierry i Mignet objašnjavaju imovinsko stanje, napose zemljoposjed u feudalnom društvu, nekim prethodno izvršenim osvajanjem.

Sva ta bezuspješna tumačenja osnivaju se na dvije osnovne zablude: na pretpostavci, da historijskim zbivanjem upravljaju ljudska mišljenja, i na statičkom shvaćanju društvenih pojava.

Sličan je korijen i zabludama utopijskog socijalizma. Njegovi predstavnici drže, da je osnovni nedostatak društvenog uređenja u tome, što još nije pronađeno ispravno

zakonodavstvo, što nije smišljeno takvo društveno uređenje, koje potpuno odgovara ljudskoj prirodi. Tu se ljudska priroda uzima kao okamina, jednom zauvijek dana i nepromjenljiva, a sva je majstorija u tome, da neki genij pronađe takvo uređenje društva, koje će se s njom savršeno slagati. Pri tome se ni najznatniji utopijski socijalisti (Saint-Simon, Owen, Fourier) nisu mogli međusobno složiti, kakva su ta osnovna svojstva ljudske prirode i što im najbolje odgovara.

Promatrajući historiju, Saint-Simon, na pr., dolazi do zaključka, da odgovor na pitanje, zašto u određenoj epohi vladaju upravo oni imovinski odnosi, treba tražiti u potrebama industrijskog razvitka, i to zato, što je proizvodnja cilj svakog društva. Ali budući da je razvitak proizvodnje rezultat intelektualnog razvitka čovječanstva, to je umni razvitak i opet početak i glavni pokretač svega. Za njegov razvitak nije on kadar naći nikakav drugi uzrok nego i opet svojstva ljudske prirode. Stajalište o ulozi ljudske prirode navelo je utopiste, naročito Saint-Simona i njegove pristalice, da objašnjenje za historijsko zbivanje traže u fiziologiji, u širokom smislu te riječi, kao nauci, koja obuhvaća i psihičke pojave.

Mogućnost za prodor iz zatvorenog kruga svih tih umovanja donio je Hegelov dijalektički metod, koji uz pomoć svojih postavki o neprekidnom mijenjanju, uzajamnoj povezanosti pojava, o jedinstvu suprotnosti te prijelazu kvantiteta u kvalitet i obratno, pruža posve nove mogućnosti za upoznavanje unutarnje zakonitosti razvitka događaja u toku historije. Značajno je upozoriti na Plehanovljevu kritiku šablonske upotrebe poznate Hegelove dijalektičke trijade (teza — antiteza — sinteza), koju su narodnjački protivnici marksizma htjeli iskoristiti, da bi dijalektici imputirali besadržajnu shematičnost, ističući Hegelovu trijadu kao osnovnu tezu dijalektike, iako za tu tvrdnju u Hegelovim tekstovima nema osnova.

S pojavom dijalektike kao naučnog metoda pokazala se mogućnost, da se problem društvenih odnosa ne objašnjava ljudskom prirodom, nego podvrgne dijalektičkom ispitivanju kao proces, koji se odvija na osnovu određenih zakona. Ali taj problem nije mogla objasniti ni idealistička dijalektika, jer je i ona svijet realnih pojava smatrala tek utjelovljenjem logičkog mišljenja kao forme apsolutnog duha, a to je mišljenje i samo dio ljudske prirode.

Tek obnovljeni i do posljednjih konzekvencija dovedeni materijalizam, obogaćen dijalektičkim metodom, uspio je da definitivno riješi pitanje o zakonitost historijskog toka događaja. Formiranje dosljedno naučnog pogleda na svijet izvršili su Marks i Engels polazeći od triju izvora: od njemačke filozofije XIX. stoljeća, koja je, uz Hegelovu dijalektiku, dala i poticaj obnovi materijalizma (Feuerbach), francuskog socijalizma i klasične engleske političke ekonomije (vidi: V. I. Lenjin, *Tri izvora i tri sastavna dijela marksizma*, izdanje »Kulture«, 1946.). To formiranje izvršeno je kritičkom analizom svih rezultata građanske nauke i filozofije, njihovim daljnjim razvitkom i izdizanjem na viši, kvalitativno nov stupanj.

U daljem izlaganju Plehanov iznosi, ilustrirano bogatim argumentima i polemičkim materijalom, učenje historijskog materijalizma o zakonima društvenog razvitka. Iako mjestimice zastranjuje — napose neispravnim ocjenjivanjem uloge geografskog faktora (što je u bilješkama redakcije originalnog izdanja istaknuto i kritizirano, str. 135. i 227.), ipak se s pravom može reći, da je Plehanov, naročito tim djelom »... razvio i obrazložio gledište marksističkog materijalizma« *(Historija SKP (b), str. 20)* na zakone, što upravljaju razvitkom društva.

Dopunu ovoj Plehanovljevoj raspravi predstavljaju dva njegova rada, *O materijalističkom shvatanju historije* (god. 1897., prijevod »Kulture«, 1946.) i *K pitanju o ulozi ličnosti u historiji* (1898., prijevod »Kulture«, 1947.).

Prva od njih u stvari je osvrt na *Esej o materijalističkom shvatanju historije* talijanskog marksista Antonija Labriole, koji je kasnije pristajao uz revizionizam II. internacionale.

Glavna tema, od koje polazi Plehanov prikazujući ruskom čitaču esej talijanskog marksista, razračunavanje je s pojmom ekonomskog materijalizma. U krugu ruskih narodnjaka bilo se uobičajilo nazivati marksističko shvaćanje historije ekonomskim materijalizmom, što je potpuno neispravno. Simplifikatori i neupućeni prikazivači marksizma iz redova narodnjaka često su tumačili marksizam tako, kao da on ispituje, koji »faktor« dominira u društvenom životu, i pronalazi, da je to »ekonomski faktor«. Ali bliža analiza bilo kojega određenog historijskog problema pokazuje, da je lako moguće naći mnogo »faktora«, koji određuju historijske događaje. Sam proces iznalaženja tih faktora proces je apstrahiranja pojedinih dijelova iz cjeline, a imenovanje bilo kojeg između njih »dominantnim faktorom« jeste simplifikacija, koja ima svoj korijen u sklonosti prema nedijalektičkom promatranju historije. Historijski materijalizam smatra, da društvene odnose uvjetuje razvitak proizvodnih snaga društva. Prema tome i sam »ekonomski faktor« ispada određen procesom razvitka proizvodnih snaga društva.

Prateći Labriolina izlaganja, Plehanov dotiče stav historijskog materijalizma prema t. zv. socijalnom darvinizmu i odnos između ekonomike i društvene svijesti, pa zatim iznosi svoje zamjerke Labriolinu shvaćanju utjecaja prirodne sredine i rase na historiju. Već tada (1897.), davno prije fašističke ere rasizma, Plehanov se izražava ovako:

»Nije bez razloga, što pogled na ulogu rase u historiji ideologija, koji osporavamo, nazivamo starim. Taj pogled predstavlja običnu varijantu one teorije, ...koja je bila vrlo rasprostranjena u prošlom vijeku,[1] po kojoj se čitav tok historije objašnjava svojstvima ljudske prirode. Materijalističko shvaćanje historije potpuno je nespojivo s tom teorijom.« (str. 30).

Izvanredno su poučne i daljnje ispravke Labriolinih nepreciznosti ili griješaka, koje se napose odnose na razvitak svijesti, pravnih normi i filozofije.

U polemikama, što su se osamdesetih i devedesetih godina XIX. stoljeća vodile između ruskih narodnjaka i marksista, osobitu je važnost imalo pitanje o ulozi ličnosti u historiji. Kako je poznato, narodnjaci su smatrali, da historiju stvaraju pojedine istaknute ličnosti, »heroji«, koji na osnovu svojih shvaćanja i ideja pokreću slijepe gomile naroda. U suštini, takvo se učenje narodnjaštva osnivalo na strahu, da radikalna revolucionarna zahtijevanja narodnih masa ne pobijede, i želji, da reforme u interesu sitne buržoazije i kulaka budu postignute bez učešća »pogibeljnih« masa. U skladu s tim, narodnjaci su kočili razvitak revolucionarne inicijative masa i nastojali da ustupke od carske vlasti postignu individualnim terorom i atentatima.

Zbog toga je Plehanovljeva brošura *K pitanju o ulozi ličnosti* u historiji imala znatnu praktičnu i teorijsku važnost.

Problem o ulozi ličnosti, koja — po shvaćanju narodnjaka — na osnovu svojih slobodnih zamisli i ideja herojski zahvaća u tok historije, zapravo je sastavni dio šireg problema o odnosu mišljenja i bića, duha prema prirodi. A upravo to je, kao što je poznato, ono osnovno pitanje čitave filozofije, na kome su se filozofi svih vremena podijelili u dva glavna tabora: »Oni, koji su tvrdili, da je duh prvobitan, a ne priroda... sačinjavali su tabor idealizma. Oni drugi, koji su smatrali, da je priroda prvobitna, pripadaju raznim školama materijalizma.« (Engels, *Ludwig Feuerbach,* »Kultura«, str. 20).

Da bi formulirao dijalektičko-materijalistički odgovor na pitanje o ulozi ličnost, Plehanov je morao objasniti problem o odnosu između slobode i nužnosti, karakter i

[1] t. j. u XVIII. (primj. M. B.).

okolnosti utjecaja, što ga istaknute ličnosti vrše na tok događaja, i društvenu poziciju ideja, što se javljaju u određenom razdoblju.

Pitanje o odnosu slobode i nužnosti i sâmo je dio problema o odnosu prirode i duha. Marksizam, kao najsavršeniji, najdosljedniji oblik materijalizma, smatra, da je mišljenje proizvod materije, koja je dosegla naročito visok stupanj razvitka — proizvod mozga. Djelatnost moždane materije određena je, kao i svako materijalno zbivanje, svojom nužnom zakonitošću. Ovo zakonito zbivanje može se subjektu činiti kao rezultat njegova »slobodnog« htijenja: »Kada mi se svijest o neslobodi moje volje pokazuje samo u vidu potpune subjektivne nemogućnosti da postupim drugačije, nego što postupam, i kada su dani postupci u isto vrijeme za mene najpoželjniji od svih mogućih postupaka, onda se nužnost u mojoj svijesti identifikuje sa slobodom, a sloboda s nužnošću, i onda ja nisam slobodan *samo* u tom smislu, *što ne mogu narušiti* taj identitet slobode s nužnošću; . . . što *ne mogu osjetiti, da me nužnost steže. Ali je takvo otsustvo slobode* u isto vrijeme i *njena najpotpunija manifestacija.*« Prema tome »... je sloboda nužnost, koja je prešla u svijest.« *(K pitanju o ulozi ličnosti u historiji,* »Kultura«, 1947., str. 10).

Proizlazi dakle, da će i ideje ljudi, koje su se mnogim filozofima činile tako metafizički slobodne, biti u stvari manifestacija zakonite nužnosti.

Na osnovu bezbrojnih primjera neosporno je, da istaknute ličnosti utječu na tok povijesnih događaja. Analizirajući ulogu nekoliko konkretnih historijskih ličnosti, Plehanov pokazuje, da su »kako sama mogućnost za takav utjecaj, tako i njegovi razmjeri uslovljeni organizacijom društva, odnosom njegovih snaga.« (Cit. dj., str. 33).

No »za krajnji i opći uzrok historijskog zbivanja treba smatrati razvitak proizvodnih snaga, kojima su uslovljene postupne promjene u društvenim odnosima među ljudima.« (str. 49). Sama pak ličnost »može svoje talente ispoljiti samo onda, kad zauzme zato potreban položaj u društvu« (str. 33).

Pokazavši, kako razvoj društva, njegovih proizvodnih snaga i produkcionih odnosa, njegovih ideja, ustanova i akcija u određenim momentima ostvaruje sazrelost sveukupne situacije za koncentriranje ljudskih napora upravo na određeni način i u određenom pravcu, Plehanov formulira:

»Davno je već primijećeno, da se talenti javljaju svuda i uvijek, gdje i kada postoje društveni uslovi, koji su povoljni za njihov razvitak. To znači, da je svaki talenat, *koji se ispoljio u stvarnosti,* t. j. svaki talenat, koji je postao društvena snaga, plod društvenih odnosa« (str. 44).

»Veliki čovjek nije velik zato, što njegove lične osobine pridaju velikim historijskim događajima individualnu fizionomiju, već zato, što ima osobine, koje ga čine najsposobnijim za služenje velikim društvenim potrebama svojega vremena...« »On rješava naučne zadatke, koje stavlja na dnevni red prethodni tok intelektualnog razvitka društva; on ukazuje na nove društvene potrebe, stvorene prethodnim razvitkom društvenih odnosa; on uzima na sebe incijativu, za zadovoljavanje tih potreba.« (Str. 50).

Od svih specijalnih prikaza dijalektičkog i historijskog materijalizma, najobuhvatniji, nasvestraniji i najdublji je uzornom jasnoćom napisani prikaz iz pera Staljinova, koji je objavljen kao sastavni dio 4. poglavlja izvanrednog djela *Historija svesavezne komunističke partije (boljševika),* što je napisano god. 1938., a kod nas izdano u prijevodu »Kulture« god. 1945. Kasnije je taj prikaz štampan i kao posebna brošura, i u zborniku: Staljin, *Pitanja lenjinizma,* pod naslovom: *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu.*

Upoznavati historijski materijalizam nemoguće je, a da se ne upoznaju njegove pretpostavke: marksistički dijalektički metod i marksistički filozofski materijalizam. Staljinov sjajni prikaz obuhvata polovicom te dvije teme, a drugom polovicom njihovu primjenu na proučavanje historije: historijski materijalizam.

Marksistički dijalektički metod obilježavaju četiri osnovne postavke: a) učenje o međusobnoj povezanosti i međusobnom uvjetovanju pojedinih pojava; b) učenje o neprekidnom mijenjanju, razvitku, nastajanju i nestajanju pojava; c) učenje o razvitku kao progresivnom kretanju po uzlaznoj liniji, u kome kvalitativne promjene nastaju skokovitim prijelazom u novo stanje na osnovu nagomilanih postepenih kvantitativnih promjena; d) učenje o postojanju unutrašnjih proturječja kod svih pojava i o njihovoj međusobnoj borbi kao unutrašnjem sadržaju pretvaranja kvantitativnih promjena u kvalitativne.

Objasnivši te četiri osnovne postavke, Staljin odmah razmatra njihovo značenje za probleme društva i historije. Ta izlaganja ističu u punoj izrazitosti golemu revolucionarnost dijalektike, njen izvanredni značaj kao oružja u ruci proletarijata, koji je ustao, da stvori novi oblik društva.

Marksistički filozofski materijalizam obilježavaju tri osnovna učenja: a) učenje o materijalnoj suštini svijeta; b) učenje o primatu materije i sekundarnosti svijesti, koja je samo najviši proizvod materije; c) učenje o objektivnosti ljudske spoznaje i o praksi kao njezinu kriteriju.

Izloživši ta tri osnovna učenja, Staljin odmah razmatra njihovo značenje za proučavanje društvenog života i historije i za praksu revolucionarne borbe proletarijata. Sa stajališta marksističkog dijalektičkog metoda i marksističkog filozofskog materijalizma, »... društveni život, historija društva prestaje biti skup »slučajnosti«, jer historija društva postaje zakoniti razvitak društva, a proučavanje historije društva pretvara se u nauku.« *(Pitanje lenjinizma,* str. 514). Ta nauka obraća se prije svega, u skladu s učenjem o primatu materije, a sekundarnosti svijesti, izučavanju materijalnih uvjeta društvenog života, nastojeći da na osnovu tih uvjeta protumači i društvenu svijest. Pri tome marksizam nipošto ne poriče značenje svijesti u historijskom zbivanju. Naprotiv: »Teorija postaje materijalna snaga, čim ovlada masama« (Marks-Engels, *Djela,* sv. I., str. 406, cit. po *Pitanja lenjinizma* str. 517).

Preciziravši značenje geografske sredine (koju je preuveličavao čak i Plehanov) i gustoće stanovništva, Staljin prelazi na izlaganje historijskog materijalizma. Osnovnu, glavnu snagu među materijalnim uvjetima društvenog života, koji su temelj svega društvenog života i historijskog događaja, predstavlja način, kako ljudi proizvode materijalna dobra prijeko potrebna za život. »Da bi ljudi mogli živjeti, treba da imaju hranu, odjeću, obuću, stan, ogrjev i t. d.; da bi imali ta materijalna dobra, treba da ih proizvode, a da bi ih proizvodili, treba da imaju oruđa za proizvodnju, pomoću kojih ljudi proizvode hranu, odjeću, obuću, stan, ogrjev i t. d., treba da umiju proizvoditi ta oruđa, treba da se umiju služiti tim oruđem.« *(Pitanje lenjinizma,* str. 519).

Način proizvodnje, ili jednostavno proizvodnja, obuhvaća dva elementa: a) proizvodne snage društva, koje se sastoje od oruđa za proizvodnju, ljudi, koji proizvode, i njihovih radnih iskustava i navika u proizvodnji; b) produkcione odnose, u koje ljudi proizvodeći ulaze.

Proizvodnja ima tri osnovne osobine: a) Ona se nikad ne zadržava dugo na nekom određenom stupnju, nego se stalno mijenja, pri čemu promjene u načinu proizvodnje izazivaju neizbježive izmjene čitavog društvenog poretka, političkih ustanova i ideoloških tvorevina. Na raznim stupnjevima razvitka ljudi su proizvodili na razne načine; kakav je bio način proizvodnje, takvo je u osnovi bilo i društveno uređenje, političke ustanove

i sav duhovni život nekog vremena. Prema tome, »... ključ za proučavanje zakona historije društva ne treba tražiti u glavama ljudi, u shvaćanjima i idejama društva, nego u načinu proizvodnje, koji društvo primjenjuje u svakom datom historijskom periodu — u ekonomici društva.« (Cit. dj., str. 521). b) Promjene proizvodnje uvijek počinju s promjenama i razvitkom proizvodnih snaga, prije svega s promjenama oruđa za proizvodnju, pri čemu se, nakon kraćeg ili dužeg zaostajanja, moraju da promijene i produkcioni odnosi, i time usklade s uznapredovalim proizvodnim snagama. Historija poznaje pet osnovnih oblika produkcionih odnosa izgrađenih na osnovu odnosnog stupnja u razvitku proizvodnih snaga društva. To su: prvobitna zajednica, ropstvo, feudalizam, kapitalizam i socijalizam. c) Treća osnovna osebina proizvodnje sastoji se u tome, što nove proizvodne snage nastaju još u krilu starih produkcionih odnosa zbog stalnog nastojanja ljudi, da namire svoje životne potrebe što savršenijom proizvodnjom materijalnih dobara.

Uznapredovale proizvodne snage teže da sebi usklade ranije proizvodne odnose, da ih izmijene. Međutim nosioci ranijih produkcionih odnosa, vladajuće klase, pretvaraju se u uporne branitelje postojećeg društvenog stanja, i time u kočnicu daljeg razvoja proizvodnih snaga. Klasa, koja je pod postojećim poretkom potlačena, orijentira se protiv starog poretka i tako se na nasuprotnosti između novih proizvodnih snaga i starih produkcionih odnosa razgara klasna borba, koja svršava revolucionarnim obaranjem starog poretka i izgradnjom novih produkcionih odnosa, koji su u skladu s novopostignutim stupnjem u razvitku proizvodnih snaga.

To je letimičan prikaz sadržaja Staljinova genijalnog rada: *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu.*

Ali mogućnosti se upoznavanja i izučavanja historijskog materijalizma nipošto ne iscrpljuju studijem djela, koja isključivo izlažu historijski materijalizam. Naprotiv, sva djela klasika marksizma-lenjinizma takva su primjena marksističkog pogleda na svijet, društvo i njegovu historiju, koja je istovremeno najbolji udžbenik historijskog materijalizma, vazda krcat teorijskim uopćavanjima, do kojih dovode rezultati primjene marksističkih pogleda u samom tom tekstu. Zbog toga je proučavanje prikazanih djela samo početak upoznavanja historijskog materijalizma, a studij svih djela Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina znači njegovu nužno potrebnu nadopunu, proširenje i produbljavanje.

M. Brant

MAURICE DOBB, *STUDIES* IN THE DEVELOPMENT OF CAPITALISM (*STUDIJE O RAZVOJU KAPITALIZMA*), LONDON, ROUTLEDGE 1947.

Ovu knjigu, koja proučava *historiju* kapitalizma, napisao je ekonomist, i to joj daje obilježje. Maurice Dobb jedan je od rijetkih ekonomista marksista, koji drži akademski položaj u Engleskoj. Dobb predaje ekonomiju na sveučilištu u Cambridgeu, koje zauzima posebno mjesto u Engleskoj ekonomskoj nauci od vremena A. Marshalla. No Dobb se rano odvojio od svoga nekadašnjeg učitelja Keynesa i postao član Komunističke partije Engleske. Poznata su njegova djela o sovjetskoj ekonomici i o kritici kapitalističkog sistema. U studijama o razvoju kapitalizma Dobb se dao na težak zadatak, da u razmjerno maloj knjizi od nekih 400 stranica dade prikaz historijskog razvoja

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB